

Reprodukcja zasobów pracy na wsi w Polsce w perspektywie 2030 roku

Ile nas do pieczenia chleba?

Prof. dr hab.

Andrzej Rosner zajmuje się demografią społeczno-ekonomiczną i rozwojem regionalnym; jest dyrektorem Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN

ANDRZEJ ROSNER
MONIKA STANNY
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa
Polska Akademia Nauk
arosner@irwirpan.waw.pl
mstanny@irwirpan.waw.pl

Do 2015 roku cały przyrost ludności w wieku produkcyjnym w Polsce nastąpi na obszarach wiejskich. Potem przyrost ten zacznie się zmniejszać, co umożliwi restrukturyzację rolnictwa, czyli zmniejszenie zatrudnienia w tym sektorze

Okres przemian systemowych zapoczątkowanych w Polsce w 1989 roku zbiegł się z fazą rozwoju demograficznego charakteryzującą się szczególnie silnie rozszerzoną reprodukcją ludności w wieku produkcyjnym. Był to efekt nałożenia się dwóch czynników: wiek produkcyjny osiągały duże roczniki tzw. echa wyżu powojennego, a opuszczały go, osiągając wiek emerytalny, małe roczniki wojenne (urodzeni w czasie II wojny światowej). Sytuacja taka sprzyjała szybkiemu powiększaniu się zasobów pracy.

W ciągu ostatnich 10 lat wiejskie zasoby ludności w wieku produkcyjnym wzrosły średnio rocznie o ponad 100 tys. osób. Oznacza to, że co roku ponad 100 tys. osób więcej osiągało wiek produkcyjny, niż opusz-

czało tę grupę wieku, osiągając wiek poprodukcyjny. W rezultacie wzrastały wiejskie zasoby pracy.

Wieś wyprzedza miasto

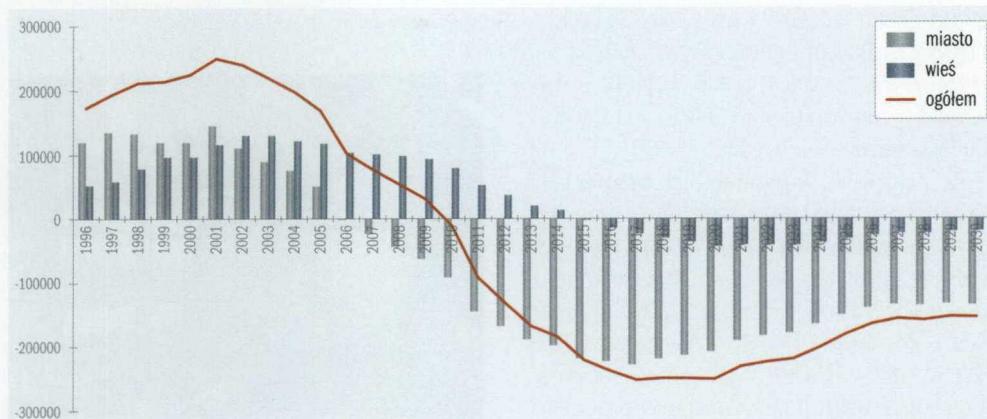
Przyrosty liczby ludności w wieku produkcyjnym (a w konsekwencji również zasobów pracy) występowały także w miastach, jednak o ile w miastach już obecnie tendencja ta odwróciła się, to na wsi jeszcze do roku 2014 zasoby pracy będą przyrastać. Warto podkreślić, iż w dekadzie 2006–2014 cały krajowy przyrost potencjału pracy nastąpi na obszarach wiejskich.

Różnica między przebiegiem tego procesu na wsi i w mieście jest konsekwencją bardzo silnie selektywnych ze względu na wiek migracji ze wsi do miast w latach 70. Wówczas to w przybliżeniu migrowało do miast (netto) tyle osób, ile wynosił przyrost naturalny na wsi. Liczba ludności na wsi nie ulegała zmianie, ludność miast powiększała się nie tylko w wyniku przyrostu naturalnego, lecz także migracji ze wsi. Można powiedzieć, że cały przyrost naturalny wsi oddawany był (nawet z pewną nadwyżką) do miasta. Ma to istotne znaczenie strukturalne dla przyszłych procesów reprodukcji demograficznej w obu tych grupach.

Skala przyrostów zasobów ludności w wieku produkcyjnym w okresie 1991–2010 w Polsce, a więc jedna z głównych determinant zmian w zasobach pracy, jest określana jako wyjątkowo duża. Wymiar proble-

Roczne przyrosty (ubytki) liczby osób w wieku produkcyjnym (1996–2030)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Roczników Demograficznych GUS (za lata 1996–2004) oraz Prognozy Ludności GUS do roku 2030; <http://www.stat.gov.pl>

Robert Gardziński/Fotorepa

Do 2015 roku cały przyrost ludności w wieku produkcyjnym nastąpi na wsi, co będzie sprzyjało utrzymaniu przeludnienia agrarnego

mu można przedstawić też w taki sposób, że jeśli w roku 1990 było w Polsce 22 mln osób w wieku produkcyjnym (w mieście 14,1 mln, na wsi 7,9 mln), a w 2010 będzie 24,7 mln (w mieście 15,3 mln, na wsi 9,4 mln tys.), to znaczy, że ta kategoria ludności wzrośnie o ponad 10%. Tyle że w mieście przyrost ten wyniesie 8,5%, a na wsi aż 19%, i to w okresie, w którym ogólna liczba ludności w kraju zmniejszy się, co prawda zaledwie o 0,7% (z 38,1mln do 37,9 mln).

Warto wyjaśnić, że cytowane dane częściowo mają charakter prognostyczny, a zatem niepewny.

Dla wyników prognozy znaczenie ma też problem migracji wewnętrznych (między miastem i wsią). Dane statystyczne pokazują, że saldo migracji w przekroju wieś - miasto jest bliskie zera. Jak się zdaje, nie będą one odgrywać w najbliższym okresie większej roli w kształtowaniu proporcji ludności wiejskiej i miejskiej ani w modyfikacji struktur tych grup.

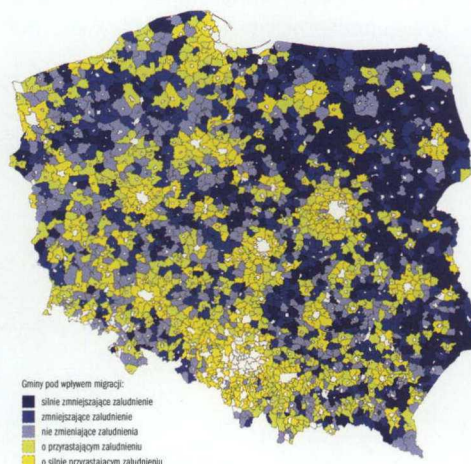
Strumienie migracji

Nie oznacza to, że migracje w Polsce nie występują. Można dostrzec przemieszczenia zmieniające rozkład przestrzenny ludności, w efekcie których zwiększa się zaludnienie obszarów wokół większych ośrodków miejskich. Jest to wynik migracji typu wieś-wieś, a także migracji ludności z miast do stref podmiejskich. Dobrze pokazuje to tzw. wskaźnik atrakcyjności migracyjnej.

Ogólnie jednak migracje wewnętrzne w ostatnim okresie nie stanowią istotnego czynnika wpływającego na wiejski rynek

pracy w ujęciu krajowym (inaczej jest, jeśli weźmiemy pod uwagę zróżnicowania regionalne). Prawdopodobnie większe znaczenie mają migracje zarobkowe do krajów Unii Europejskiej, jednak ich skala jest bardzo trudna do oszacowania. Problem polega zarówno na tym, że ogólny strumień tych migracji jest szacowany w bardzo dużym przedziale, jak i na tym, że w szacunkach tych nie uwzględnia się podziału na miejsce pochodzenia (miasto i wieś). Przy założeniu, że 1/3 strumienia migrantów pochodzi ze wsi (a więc ok. 250-350 tys. osób w zależności od szacunku całego strumienia migracji), należy stwierdzić, że nie równoważy to presji na rynek pracy powodowanej przez rozszerzoną reprodukcję demograficzną ludności wiejskiej w wieku produkcyjnym.

Omawiane tendencje w zakresie zmian w liczbie ludności w wieku produkcyjnym (a pośrednio w zasobach pracy) będą miały konsekwencje nie tylko o charakterze ilości-

Atrakcyjność migracyjna (średnia z lat 2000-2004)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDR

Reprodukcja zasobów pracy na wsi w Polsce w perspektywie 2030 roku

wym, ale także jakościowym. Jedną z nich jest struktura wieku tego zasobu. Przyjmując najprostszą z miar, udział ludności w starszym (tzw. niemobilnym) wieku produkcyjnym dostrzec można, że po niewielkich stosunkowo zmianach w okresie 2002–2016 nastąpi głęboki proces starzenia się zasobu ludności w wieku produkcyjnym, a więc również zasobów pracy.

Zjawisko starzenia się zasobów pracy jest zróżnicowane przestrzennie. Wskaźnik obliczony został jako odsetek osób w wieku niemobilnym wśród ogółu osób w wieku produkcyjnym. W kategoriach demografii gospodarczej jego skala ma bardzo ważne konsekwencje dla mobilności zasobów pracy, zarówno przestrzennej, jak i zawodowej. Najprościej mówiąc, tam, gdzie jego wartość jest wysoka, czynnik ten zmniejsza skłonność osób stanowiących zasób pracy do zmian miejsca zamieszkania i zdobywania nowych kwalifikacji zawodowych.

Spadek przeszłości

Rozkład przestrzenny wskaźnika potwierdza zasadniczą różnicę między przebiegiem procesów demograficznych w Polsce centralnej i wschodniej, gdzie zasoby pracy mają w swojej strukturze wysoki udział osób w wieku starszym, i pozostałymi regionami kraju. Obszar mniej korzystnej pod tym względem struktury zasobów pracy na terenach wiejskich to w przybliżeniu dawny zasięg zaboru rosyjskiego. Najkorzystniejsza struktura zasobów pracy ze względu na wiek występuje na obszarze dawnej Galicji, na Pomorzu, Warmii oraz na zamieszkałej przez ludność autochtoniczną Opolszczyźnie.

Na przestrzenny rozkład wskaźników struktury zdecydowanie najsilniej wpłynęły powojenne procesy migracyjne związane

Magdalena Kujawa/Agencja Gazeta

z zasiedleniem Ziemi Zachodnich i Północnych, co do dnia dzisiejszego skutkuje młodszą demograficznie populacją, oraz intensywne migracje industrialne lat 70. Co więcej, ponieważ w migracjach przewagę mają ludzie młodzi wkraczający w wiek produkcyjny, obszary przewagi odpływu starzeją się, pogłębia się ich monofunkcyjny charakter, natomiast obszary koncentracji ludności charakteryzują się stosunkowo korzystnymi strukturami wieku, wykształcenia, relacją liczby młodych kobiet do młodych mężczyzn itp. oraz aktywności zawodowej.

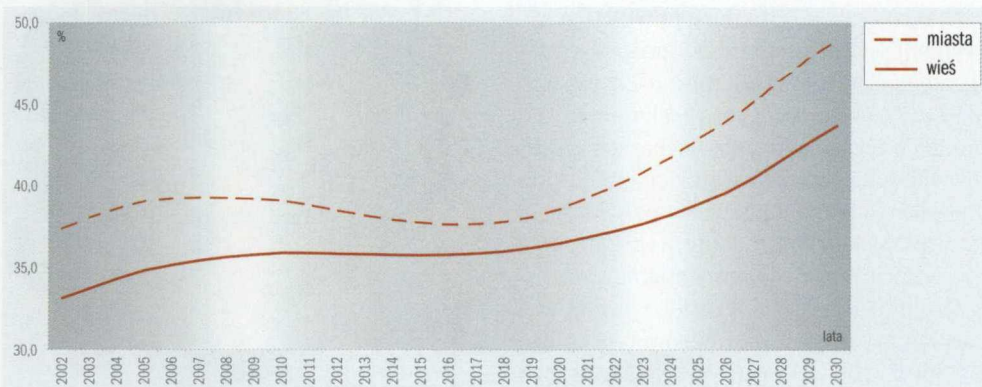
Falowanie i spadanie

Analiza danych statystycznych i prognozy dotychczasowych dotyczących populacji polskiej w przekroju miasto - wieś ograniczona została do niezbędnych informacji wskazujących trendy w przebiegu reprodukcji demograficznej ludności w wieku produkcyjnym. Jednak wyniki kompleksowej analizy zachęcają do podzielenia się kilkoma uwagami.

Po 2020 roku zasoby pracy w Polsce będą się starzeć w szybkim tempie. Choć tendencja ta wystąpi zarówno na wsi, jak i w mieście, zasoby pracy na wsi będą relatywnie młodsze, a zatem bardziej mobilne

Odsetek ludności w starszym wieku produkcyjnym w ogólnej liczbie ludności w wieku produkcyjnym

Źródło: obliczenia własne na podstawie prognozy ludności GUS do roku 2030

Po pierwsze, struktura demograficzna w Polsce wykazuje bardzo silne nieregularności, które są wypadkową dwóch procesów: falowania demograficznego oraz wkroczenia w fazę przejścia demograficznego charakteryzującą się relatywnie szybkim obniżaniem wskaźników dzietności.

Ponadto, najogólniej mówiąc, w latach 1990–2010 mamy do czynienia z powiększającą się podażą siły roboczej. Po roku 2010 reprodukcja demograficzna zasobów pracy będzie miała charakter zawężony (w miastach proces rozpoczął się w 2005 roku). Będą więc sprzyjające warunki do redukcji skali bezrobocia. Do połowy kolejnej dekady cały przyrost ludności w wieku produkcyjnym w Polsce skupi się na obszarach wiejskich, co będzie sprzyjało utrzymaniu przedludnienia agrarnego. Można zatem oczekiwać pod koniec bieżącej dekady poprawy sytuacji na miejskim rynku pracy, ale nadal jej braku na rynku wiejskim.

Na wsi zawężona reprodukcja pojawi się później niż w miastach (w 2014 r.) i będzie miała mniej dynamiczny przebieg. Powstaną wówczas korzystniejsze warunki do restrukturyzacji rolnictwa, której celem będzie zmniejszenie zatrudnienia rolniczego i udziału zatrudnienia rolniczego w zatrudnieniu ogółem. Jednak już po kilku latach wystąpi nowe niekorzystne zjawisko: starzenie się zasobów pracy i zmniejszanie się skłonności poszukujących zatrudnienia do mobilności zarówno przestrzennej, jak i zawodowej. Proces starzenia się zasobów pracy będzie się nasilał w relatywnie szybkim tempie, szczególnie po 2020 roku.

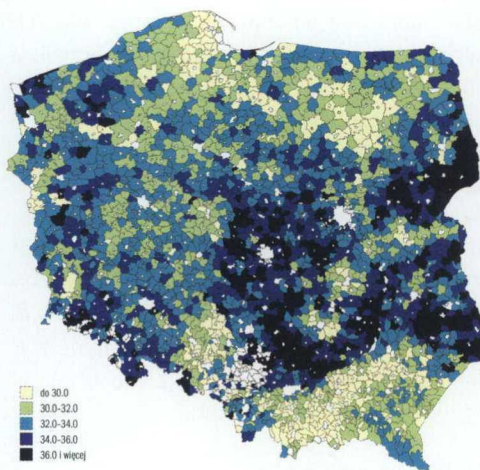
Nie należy spodziewać się wzmożenia migracji ze wsi do miast, które mogłyby neutralizować różnice na miejskim i wiejskim rynku pracy. Raczej istotne w migracjach wewnętrznych będą nadal przemieszczenia wewnątrzwiejskie, w których wyniku zwiększa się zaludnienie obszarów wokół większych ośrodków miejskich, a także migracje ludności z miast do stref podmiejskich. Można także oczekiwać wzrostu zjawiska dojazdów ze wsi do pracy w mieście.

Nowa polityka społeczna

Istotna przesłanka dla oceny sytuacji na rynku pracy to obecnie kwestia migracji zarobkowych do krajów Unii Europejskiej. Są to jednak procesy, których rozmiary może-

my tylko szacować. Przedstawione tendencje demograficzne są już po korekcie ze względu na migracje zewnętrzne. Ten exodus młodzieży (średni wiek emigranta to ok. 26 lat), po pierwsze przekształca się częściowo w emigrację stałą, a po drugie, emigracja ta spotęguje efekt starzenia się zasobów pracy. W perspektywie krótkookresowej migracja ta zmniejsza skalę bezrobocia, w dłuższej – powoduje niekorzystne zmiany strukturalne w zasobach pracy.

Jednym z ważnych instrumentów zapobiegania bezrobociu (w latach 90. i na początku następnego dziesięciolecia) była wcześniejsza dezaktywacja zawodowa osób w wieku produkcyjnym (wcześniejsze emerytury, emerytury pomostowe, zasiłki przedemerytalne, a po wejściu do UE – renty strukturalne w rolnictwie). Polityka społeczno-gospodarcza zachęcała więc do wychodzenia z rynku pracy w kierunku bierności zawodowej. Wzrastające obciążenie demograficzne osobami w wieku poprodukcyjnym nie tylko będzie utrudniało prowadzenie w przyszłości takiej polityki, ale również będzie sprzyjało wydłużaniu okresu wieku produkcyjnego. ■

Starość zasobów pracy (2004 r.), odsetek osób w wieku produkcyjnym niemobilnym wśród ogółu osób w wieku produkcyjnym na wsi

Źródło: opracowane własnie na podstawie danych BDR

Chcesz wiedzieć więcej?

- Rosner A. (Red.). (2007). *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Rosner A., Stanny M. (2007). *Wykorzystanie zasobów pracy na wsi do roku 2013. Uwarunkowania, bariery, nowe rozwiązania instytucjonalne*. [W:] Kłodziński M. (Red.). *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020*. Warszawa: IRWIR PAN.